

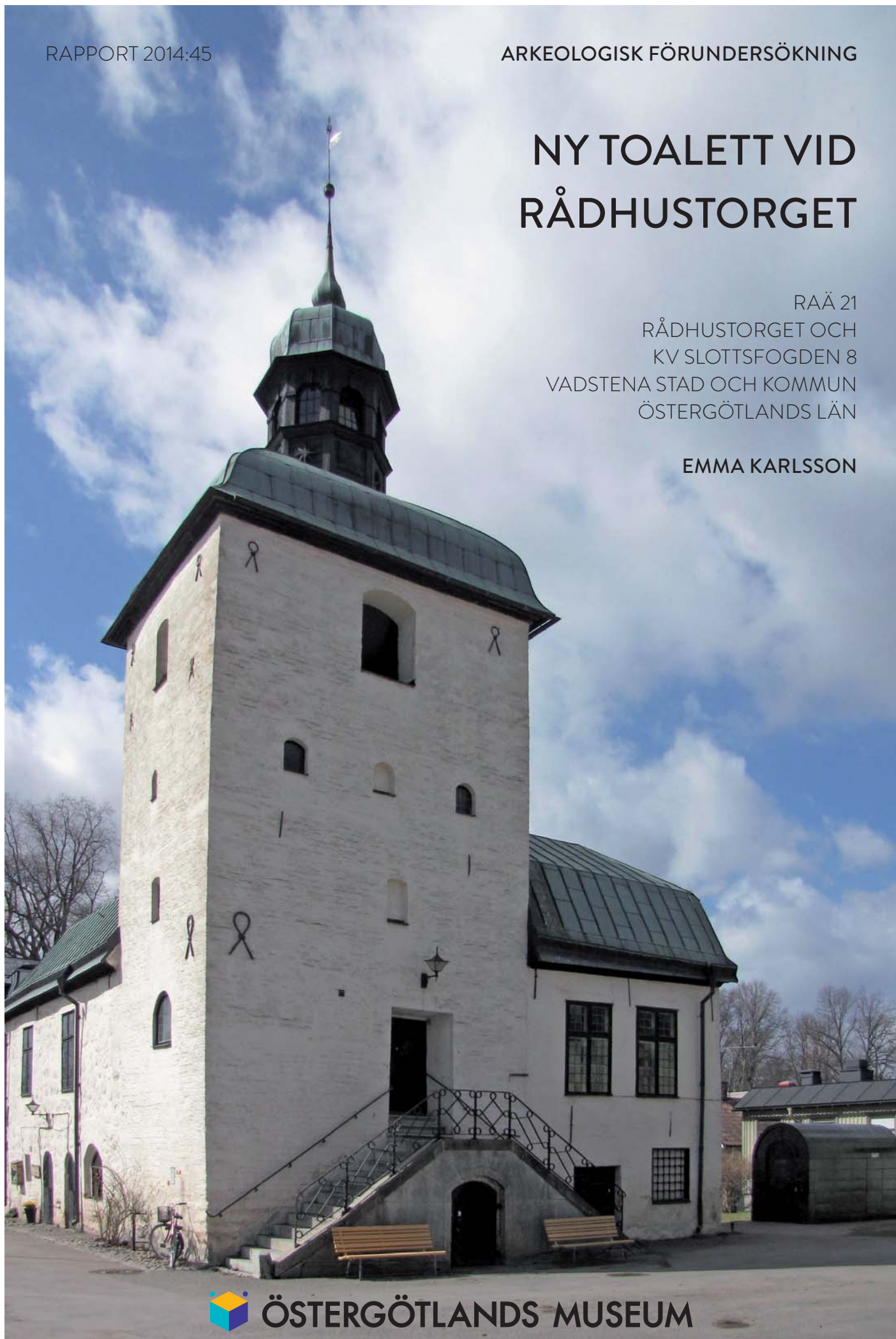
RAPPORT 2014:45

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING

NY TOALETT VID RÅDHUSTORGET

RAÄ 21
RÅDHUSTORGET OCH
KV SLOTTSGODEN 8
VADSTENA STAD OCH KOMMUN
ÖSTERGÖTLANDS LÄN

EMMA KARLSSON

Ny toalett vid Rådhusstorget

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Arkeologisk bakgrund	4
Syfte och metod	6
Resultat	6
Referenser	9
Tekniska uppgifter	10
Bilaga 1. Fyndlista.....	11

Omslagsbild: Rådhuset och byggnaden för den offentliga toaletten (till höger i bild) efter uppförandet. Mot sydväst. Foto Emma Karlsson.

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

Östergötlands museum genomförde 2006 en arkeologisk förundersökning i Rådhusstorget och i kv Slottsfogden 8, Vadstena stad och kommun, Östergötland. Vid undersökningen framkom två nivåer med stenläggningar vilka tolkats som äldre beläggning på Rådhusstorget. Dessutom påträffades enstensatt yta vilken kan utgöra en stengrund. I anslutning till konstruktionerna fanns kulturlager och brandlager. I ett av brandlagren hittades en senmedeltida trissporre.

Emma Karlsson
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningsområdet markerat med gult. Skala 1:5000.

Inledning

En arkeologisk förundersökning har genomförts inom Rådhusorget och kv Slottsfogden 8, Vadstena stad och kommun, Östergötland. Undersökningen föranleddes av uppförandet av en offentlig toalett. Ytan för byggnaden var ca 5 x 7 m stor och schaktdjupet ca 0,25 m. Schaktet för den anslutande VA-ledningen var ca 8 m långt och 1 m brett. Djupet var 1,2 m i den östra delen och 0,85 m i den västra delen. Uppdragsgivare var Vadstena kommun vilka även stod för de arkeologiska kostnaderna. Arbetet utfördes i maj 2006 efter muntligt beslut från Länsstyrelsen Östergötland. Ansvarig för fältarbetet var antikvarie Anders Lundberg och för rapportarbetet ansvarade undertecknad.

Arkeologisk bakgrund

Vadstena stad

Vadstena fick stadsprivilegier år 1400 och är den yngsta av Östergötlands sex medeltida städer. Vid denna tidpunkt var dock orten i praktiken redan en stad. En stadslignande bebyggelse hade från 1370-talet vuxit fram kring det nybildade klostret. Klostret började byggas på slutet av 1360-talet och invigdes år 1384 (Fritz 2000b:72-84).

Orten Vadstena omtalas i de skriftliga källorna första gången år 1268. Där fanns då ett betydande kungligt

gårdskomplex med en palatsbyggnad. Gården donerades av kung Magnus och drottning Blanka år 1346 för byggandet av klostret (Fritz 2000a:59ff). Palatset och området kring det undersöktes på 1950- och 1960-talet. Vid undersökningarna påträffades lämningar som tyder på att det funnits äldre träbebyggelse på platsen. Bland fynden fanns ett engelskt mynt daterat till 978-1016 e Kr (Stibéus 2000:45ff).

Ett hundratal meter söder om kungsgården låg sockenkyrkan S:t Per. Kring år 1830 revs den senmedeltida gotiska kyrkan men dess torn fick stå kvar. Idag ingår det i byggnaden Rödtorner (Hasselmo 1982:13). Rester efter en äldre romansk stenkyrka har påträffats vid ett flertal arkeologiska undersökningar. År 2006 framkom en runristad gravhäll vilket kan tyda på att det funnits en kyrka på platsen redan på 1000-talet, sannolikt en föregångare till den romanska stenkyrkan (Östergötlands museum i manus, dnr 302/05).

Vadstenas centrala placering i ett bördigt jordbruksområde gjorde staden till en viktig knutpunkt för handeln under senmedeltiden. Den starka kopplingen till klostret innebar att staden även var ett mäktigt andligt centrum. Efter reformationen 1527 minskade klostrets betydelse och det skedde en tillbakagång för staden. År 1544 beslutade riksdagen i Västerås att en av de nya riksborgarna skulle uppföras i Vadstena. På 1570- och 80-talet fick staden ett kortvarigt uppsving då Johan III lät göra stora ombyggnationer av Vadstena slott (Fritz 2000c:202).

Figur 3. Undersökningsområdet markerat på fastighetskartan. Skala 1:1500.

Rådhuset och Rådhusorget

Det aktuella undersökningsområdet ligger centralt i den medeltida staden (RAÄ 21) precis intill Rådhusorget som är stadens enda medeltida torg. De tidigaste skriftliga beläggen för torget är från början av 1400-talet (Hasselmo 1982:17). Intill torget ligger det medeltida Rådhuset. Byggnaden består av tre byggnadskroppar: en salsbyggnad, ett torn samt en tillbyggnad strax norr om tornet. Salsbyggnaden, som är uppförd i två våningar, är den äldsta delen. När den uppfördes är dock något oklart. Flera historiska källor omtalar år 1490 som byggnadsår men en träbjälke har daterats med hjälp av dendrokronologi till 1454-55. Möjligen ska den äldre dateringen förklaras med att äldre virke återanvänts. En annan möjlighet, menar Göran Söderström, är att salsbyggnaden uppfördes i slutet av 1460-talet men att den sedan förstördes kraftigt i stadsbranden 1487 och där-efter reparerades grundligt runt år 1490. Även tornets tillkomst är oklar men det förmodas ha tillkommit vid 1500-talets början. I botten av tornet har en arrest legat. Även den tredje byggnadskroppen, tillbyggnaden norr om tornet, den så kallade "lilla rådstugan" uppfördes under 1500-talet (Söderström 2000a:243f). Rådhusets nuvarande utseende fick det under 1700-talet (Fritz 2000d:128). Innan Rådhuset uppfördes ska det enligt historiska källor från 1447 ha funnits sex bodar på den sidan av torget (Söderström 2000a:243).

På 1705 års stadskarta utgör det aktuella undersökningsområdet delvis av torg och delvis av tomtmark (nr

13). Tomt 13 benämns som "Rådstugu Tompten" och låg direkt norr om Rådhuset (Eekbom 1979, LMS D121-1:4). Historiska källor omtalar att stadens bödel ska ha haft sin tjänstebostad direkt norr om Rådhuset (Söderström 2000b:367).

Tidigare undersökningar i området

Flera arkeologiska undersökningar har utförts i Rådhusorget och i kv Slottsfogden. År 1996 gjordes en arkeologisk förundersökning i Rådhusorget, i samband med ledningsdragningar för el. Vid undersökningen påträffades bland annat en kullerstensläggning, en gles stenläggning (anlagd på i steril mark) samt ett humöst lager med kvistar, bark och ris. Lämningarna tolkades höra samman med beläggningar på Storgatan och på Rådhusorget (Tagesson 2000). År 2009 utförde Östergötlands museum arkeologisk förundersökning i torget. Den förstnämnda gjordes med anledning av schaktning för fjärrvärme i den norra kanten av torget. Här framkom rester efter träkonstruktioner och kulturlager, varav flera innehöll rikligt med trä, samt flera nivåer med stenläggningar (Östergötlands museum i manus, dnr 302/05).

Inom Slottsfogden 3, sydväst om undersökningsområdet, har en relativt omfattande undersökning utförts. År 1990 grävdes här ett ca 50 m långt schakt. Schaktet sträckte sig mellan Sjögatan i norr och ett bostadshus i söder. Schaktet är därmed ett tvärsnitt genom hela

Figur 4. Undersökningsområdet markerat på 1705 års stadskarta. Skala 1:1500.

kvarteret. De påträffade lämningarna tolkades höra till sex olika faser. Den äldsta fasen bestod av en ursprunglig markyta/växthorison samt ett gödsellager. Till den andra fasen knöts ett stenfundament, ett tegelgolv, en stensatt gårdsplan och en broläggning. Därefter har en träläggning, ett brandlager och en stenläggning tillkommit. Fas fyra innehöll flera kulturlager, bland annat två horisonter med trä. De två sista faserna bestod båda av brandlager. Ett fåtal fynd framkom främst i form av yngre rödgoods men även en trissporre och en bit bearbetat horn hittades (Feldt 1990).

Även två mindre undersökningar har utförts inom den norra delen av kv Slottfogden 9, i anslutning till Vadstena stadsmuseum. År 1994 påträffades raseringslager och en sentida stenläggning vid schaktning för signalkabel (Persson 1996). I samband med en vattenläcka år 2009 togs djupare schakt upp. Vid undersökningen påträffades främst raseringslager och orörda lager men inom en sträcka fanns även orörda lämningar i form av två nivåer med stenläggningar samt två orörda kulturlager. Kulturlagren påträffades på ca 0,5 djup och innehöll båda mycket kol och sot (Hörfors 2009).

Syfte och metod

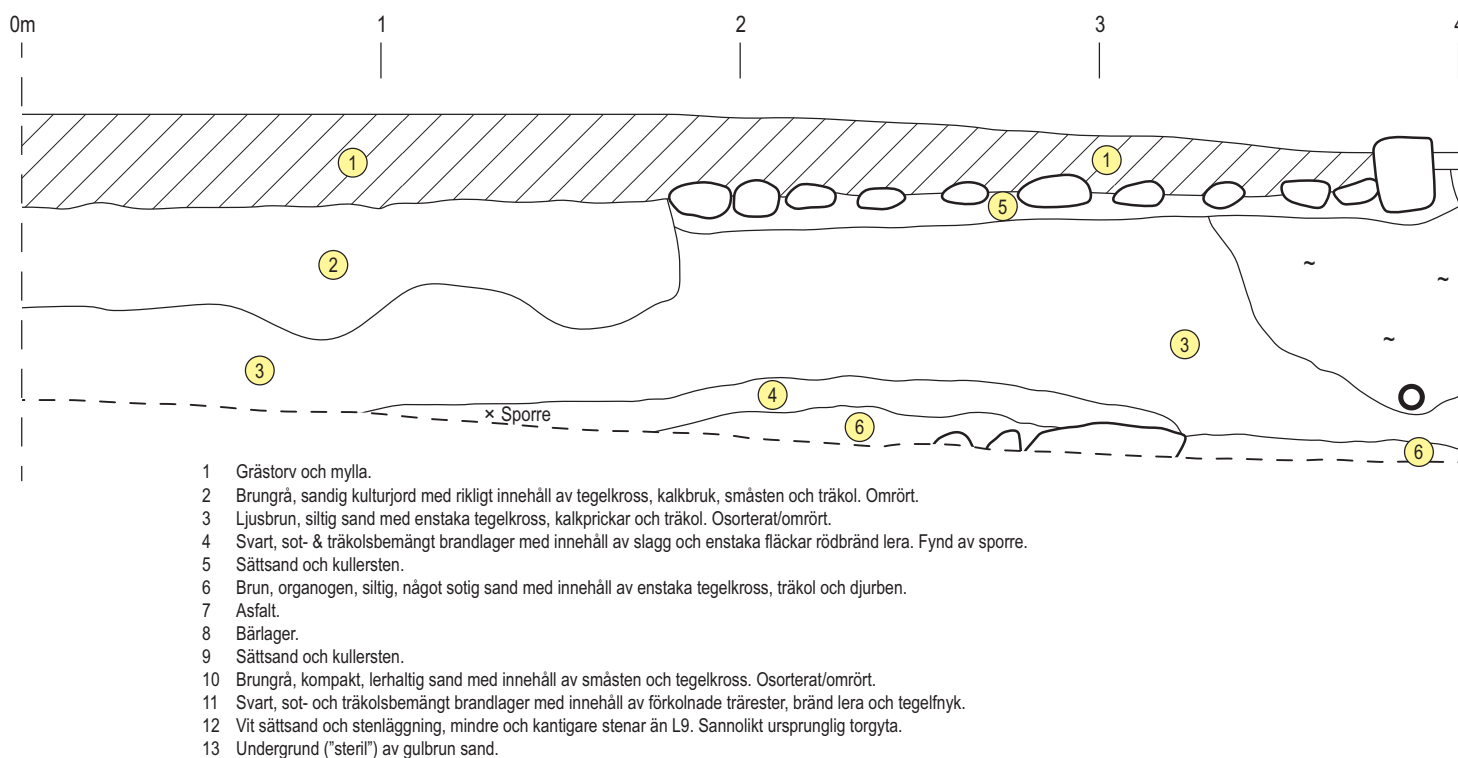
Syftet med den arkeologiska förundersökningen var främst att styra markingreppen så att fornlämningen berördes i så liten omfattning som möjligt. Fornlämning som trots detta kom att beröras av arbetet

undersöktes och dokumenterades avseende karaktär, omfattning och om möjligt datering. Den arkeologiska förundersökningen genomförs i samband med schaktningsarbetena. Påträffad fornlämning undersöks genom handgrävning och dokumenteras med ritningar och beskrivningar. Läget för lämningarna prickades in (för hand) på en översiktplan.

Resultat

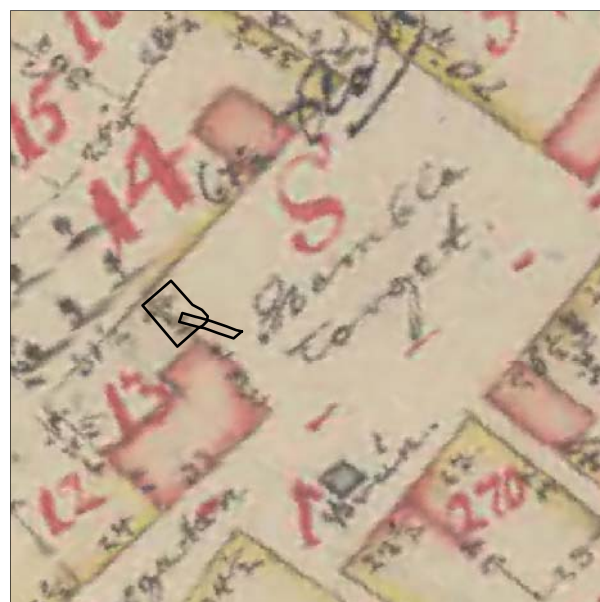
Inom ytan för byggnaden var schaktet endast 0,25 m djupt. Det ringa djupet innebar att endast grästorv och matjord kom att beröras av ingreppet. Inget av arkeologiskt intresse framkom. I schaktet för VA-ledningen framkom däremot både kulturlager och konstruktioner.

I den östra delen av schaktet påträffades två nivåer med stenläggningar. Den yngsta av dem (L9) låg direkt under asfalt och bärlager. Den andra nivån (L12) anträffades på ca 0,5 m djup. Den sistnämnda bestod av mindre och kantigare stenar än den första nivån. Båda stenläggningarna har tolkats som beläggning på torget. Den äldsta stenläggningen var anlagd på den orörda undergrunden (gulbrun sand). Mellan de två torgytorna fanns två faser med kulturlager. Den yngsta av dem (L10) bestod av brungrå, kompakt lerhaltig sand med osorterat innehåll av småsten och tegelkross. Lagret bedömdes vara omrört. Det andra lagret (L11) bestod av ett brandlager med sot och träkol med inslag av förkolnade trärester, bränd lera och tegelkross.

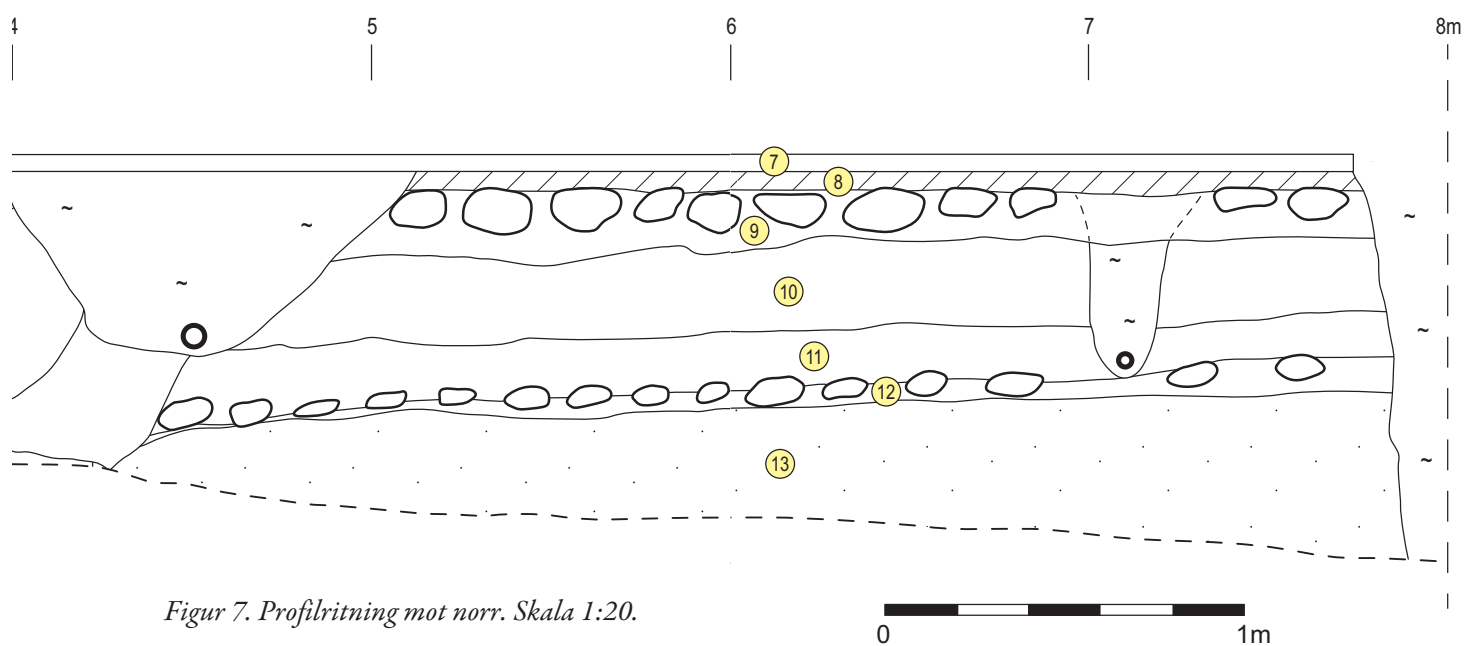
Figur 5. Schakten markerade på fastighetskartan.
Skala 1:1000.

Figur 6. Schakten markerade på 1705 års karta.
Skala 1:1000.

I den västra delen av schaktet fanns också rester efter stenläggning (L5). Den framkom på samma nivå som ovan beskrivna L 9 och de två konstruktionerna är sannolikt en och samma. Under stenläggningen vidtog ett omrört kulturlager med inslag av tegelkross, kalkprickar och kol (L3). I botten av schaktet påträffades en stensatt yta (nr 4 i plan). I anslutning till konstruktionen var ett kulturlager (nr 2 i plan) och ett brandlager (L4, nr 1 i plan). I brandlagret, som delvis överlagrade den stensatta ytan, framkom slagg och en trissporre. Sporren kan

typologiskt dateras till senmedeltid. Fyndet pekar på att brandlagret sannolikt hör samman med stadsbranden år 1487. Den stensatta ytan bestod av ca 0,15-0,20 m stora stenar samt ett par större stenar (ca 0,3-0,4 m). Två av de större stenarna bestod av flata, slipade, kalkstensskivor (F i plan). Öster om den eventuella husgrunden fanns en nedgrävning (nr 5 i plan) i undergrunden (L13, nr 6 i plan). Anläggningen var ca 0,5 m i diameter och fyllningen bestod av beige lera och trärester.

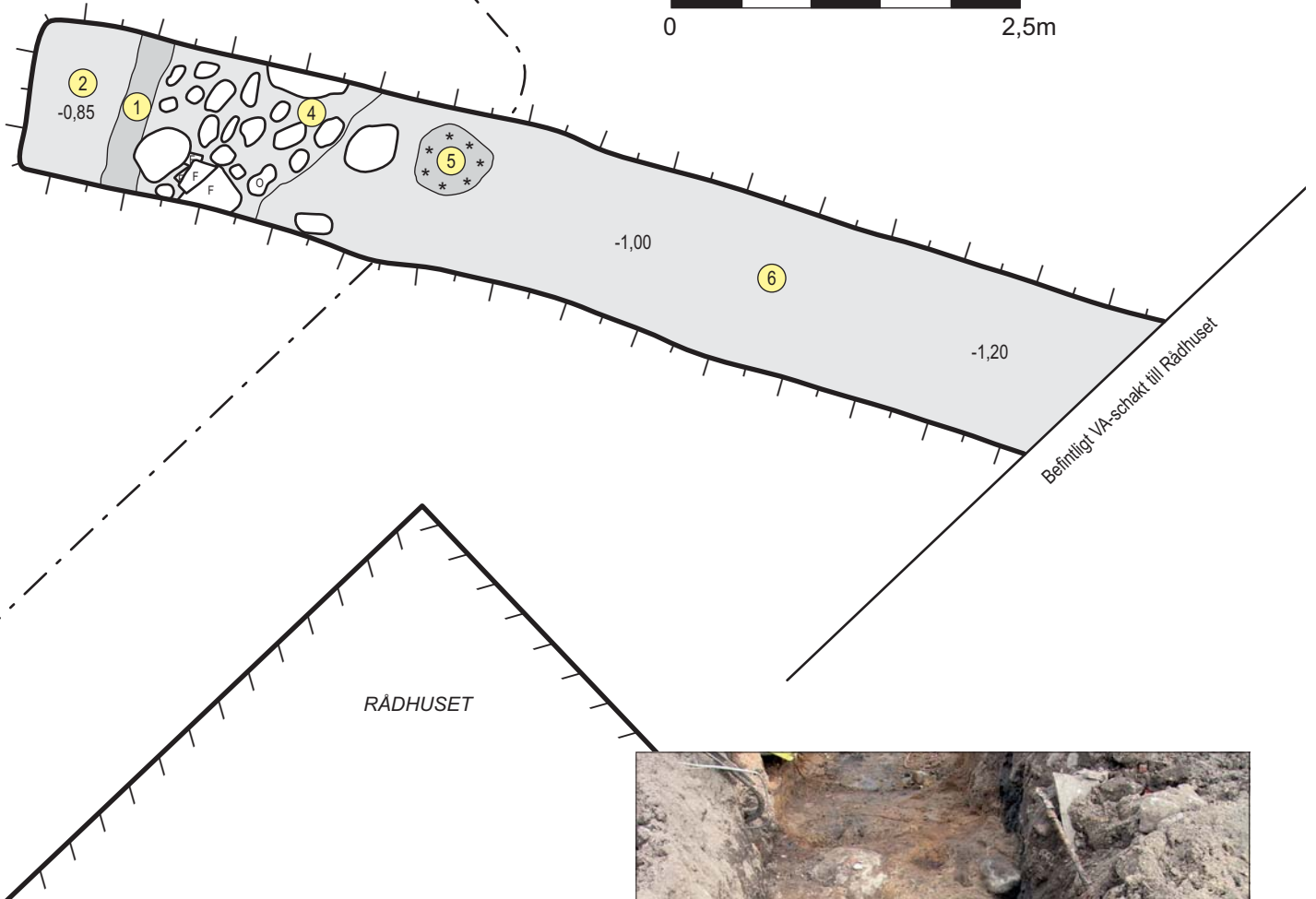

Figur 7. Profilritning mot norr. Skala 1:20.

Denna yta nedschaktad -0,25 m.
Inget av arkeologiskt intresse framkom

0 2,5m

Figur 8. Planritning. Skala 1:50.

Figur 9. I botten av schaktet för VA-ledningen framkom en stensatt yta vilken tolkats som en eventuell stengrund. Mot öster. Foto Anders Lundberg.

Referenser

- Eekbom, J. 1979. Beskrivning till 1705 års karta över Vadstena. Källor till Vadstenas historia Nr 1 1979. Föreningen Gamla Vadstena. Småskriftserie.
- Feldt, A-C. 1990. Arkeologisk förundersökning. *Rådhusorget 3/kv Slottsfogden 3, Vadstena, Östergötland*. Rapport. Östergötlands länsmuseum.
- Fritz, B. 2000a. Det medeltida Vadstena. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Fritz, B. 2000b. Klostret byggs och staden växer fram. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Fritz, B. 2000c. Klostret under och efter reformationen. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Fritz, B. 2000d. Staden. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Hasselmo, M. 1982. Vadstena. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. *Medeltidsstaden 36*. Stockholm.
- Hörfors, O. 2009. *Vattenläcka vid Vadstena stadsmuseum*. Östergötlands länsmuseum. Avdelningen för arkeologi. Rapport 2009:86.
- Persson, H. 1996. *Kv Slottsfogden 9*. Antikvarisk kontroll. Rapport. Östergötlands länsmuseum
- Stibéus, M. 2000. Vadstena före staden. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Söderström, G. 2000a. Stadens offentliga byggnader. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Söderström, G. 2000b. Stadens rätt och orätt. I: *600 år i Vadstena. Vadstena stads historia från äldsta tider till år 2000*. Red. Göran Söderström.
- Tagesson, G. 2000. *Ett schakt genom Michel Grytstöpares gård*. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Rapport UV Öst 2000:35.
- Östergötlands museum i manus, dnr 302/05. Arkeologisk förundersökning. Schaktning för fjärrvärme i Vadstena.

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Akt nr D121-1:4. Upprättad år 1705. Vadstena stad. Östergötlands län.

Tekniska uppgifter

Lokal	Rådhusstorget och kv Slottfogden 8
Socken	Vadstena
Kommun	Vadstena
Län och landskap	Östergötland

Fornlämning	RAÄ 21
-------------	--------

Ekonomiska kartans blad	64E7jNV
Koordinatsystem	SWEREF 99TM

Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Lst dnr	431-10825-14
Lst beslut	Muntligt
ÖM dnr	202/07
ÖM projektnummer	530498

Uppdragsgivare	Vadstena kommun
Kostnadsansvarig	Vadstena kommun

Projektledare	Anders Lundberg
Personal	-
Rapportarbete	Emma Karlsson

Fältarbetstid	2006-05-03--04
---------------	----------------

Fynd	Ja (C4352:1)
Foto	Ja (digitalt)
Analyser	Nej

Grafik	Emma Karlsson
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.

Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273	Rapport 2014:45 © Östergötlands museum

Bilaga 1. Fyndlista

Invnr	Antal	Sakord	Klassif 1	Material	Längd	Bredd	Anmärkning
C4352:1	1	Sporre	Trissporre	Järn	190	100	Trissporre med relativt kort bygel, fästhålen trasiga på båda sidor, 135 mm lång hals, 38 mm klyka, svulster vid axelfästet, trissan saknas. Konserverad vid Malmö museer.

Östergötlands länsmuseum genomförde 2006 en arkeologisk förundersökning i Rådhusorget och i kv Slottsfogden 8, Vadstena stad och kommun, Östergötland. Vid undersökningen framkom två nivåer med stenläggningar vilka tolkats som äldre beläggning på Rådhusorget. Dessutom påträffades en stensatt yta vilken kan utgöra en stengrund. I anslutning till konstruktionerna fanns kulturlager och brandlager. I ett av brandlagren hittades en senmedeltida trissporre.

ISSN 1403-9273
Rapport 2014:45